

تبیین ابعاد سنت امتحان و ابتلا در بیانات مقام معظم رهبری

(زبا صفایی)^۱

چکیده

سنت امتحان و بلایا یکی از مفاهیم مهم در ادیان ابراهیمی و به ویژه در اسلام است. مقام معظم رهبری نیز بارها به این موضوع اشاره کرده و ابعاد مختلف آن را تبیین نموده‌اند. این تحقیق با هدف بررسی دقیق و جامع ابعاد سنت امتحان و بلایا از منظر ایشان انجام شده است. امتحان، فرصتی برای رشد و تعالی: مقام معظم رهبری بر این نکته تأکید دارند که امتحانات و بلایا فرصتی برای رشد معنوی و افزایش ایمان انسان هستند. ایشان معتقدند که با تحمل سختی‌ها و مشکلات، انسان می‌تواند به مراتب عالی‌تر از کمال برسد. یکی از مهم‌ترین آموزه‌های مقام معظم رهبری در خصوص سنت امتحان، تأکید بر صبر و استقامت در برابر مشکلات است. ایشان بر این باورند که با صبر و شکیبایی، انسان می‌تواند بر مشکلات فائق آمده و به پیروزی برسد. اعتقاد به اینکه ابتلاء جزء سنت‌های الهی است و هیچ کدام از مشکلات و مسائلی که رخ می‌دهد اتفاقی نیست، می‌تواند به انسان‌ها چنان قدرت روحی بخشد که مسائل پیش آمده در زندگی را مدیریت کند آرامش و توازن روحی خویش را حفظ کند. معنای ابتلاء و امتحان الهی مبین این امر است که خداوند بندگان خود را در کوره‌ای از بلایا زیر و رو میکند تا به کمال شایسته‌ای خود برسند. در این تحقیق که به شیوه توصیفی نباشد و مسائل ابتلاء و امتحان الهی عبارتند از: مال، فرزند، فتنه‌های اجتماعی، نعمت، نعمت. هدف خداوند از ابتلاء و امتحان، رشد و شکوفایی استعدادها ارزیابی اعمال بندگان، رساندن انسان به کمال و سعادت همیشگی می‌باشد. این امتحان نتایج ارزشمندی به همراه دارد که از جمله میتوان به توبه و بازگشت انسان به خدا اشاره کرد.

کلید واژه‌ها: ابتلاء، امتحان، سنت امتحان، مقام معظم رهبری.

۱. طلبه سطح دو حوزه علمیه فاطمیه (سلام الله علیها) شهرستان خرم آباد

مقدمه

بدون تردید انسان یگانه مخلوق ناطق خداوند بار مسئولیت سنگین الهی را به دوش می‌کشد. تا بتواند به مسیر تقرب الهی نایل آید اما آزمایش انسانها یکی از سنتهای تغییر ناپذیر الهی است که با هر چیزی اعم از نعمت یا نعمت که در زندگی با آن سرو کار دارد ممکن است آزمایش شود. این سنت الهی همگانی است انبیاء الهی و اوصیای ایشان هم نه تنها از این قانون خداوندی مستثنی نیستند بلکه ابتلاء و امتحان آنها به مراتب سخت تر از دیگران است. اما مرتکب آن نسبت به درجه ایمان و توان آنها تفاوت دارد فلسفه این امتحانات برای معلوم شدن مجهولی نزد خداوند نیست بلکه به علل مختلفی از جمله، تربیت تکامل، افراد استحقاق کیفر، پاداش الهی و شکوفایی استعدادها صورت میگیرد و هدف از این امتحانات برای بعضی ترفیع درجه و برای بعضی تنبیه و تادیب است که افراد با کمک گرفتن از صبر و شکیبایی استمداد از نماز، دعا، توجه به حضور خداوند و توجه به تاریخ گذشتگان میتوانند از این آزمون‌ها سربلند بیرون بیایند. در این مسیر خداوند او را با آزمایشهای زیادی روبرو خواهد کرد، تا صفات درونی او آشکار شود.

بررسی بیانات مقام معظم رهبری در راستای تبیین و تفسیر ابتلائات و امتحانات الهی در این تحقیق بسیار مهم است زیرا ایشان با توجه به تجربیاتی که در طول تاریخ قبل انقلاب و بعد انقلاب و با این همه حوادث پیروزی انقلاب، جنگ تحمیلی، ادامه انقلاب و ترورها و اتفاقات بسیاری که در این سالها رخ داده است. دارای تجربیات ارزشمندی در زمینه امتحانات الهی است از این رو بررسی بیانات مقام معظم رهبری در این موضوع از اهمیت والایی برخوردار است.

این امتحان نتایج ارزشمندی به همراه دارد که از جمله میتوان به توبه و بازگشت انسان به خدا، رضا به قضای الهی و بیداری انسان اشاره کرد ضرورت ارائه این پژوهش در این است که با توجه به بیانات مقام معظم رهبری و بر اساس آیات قرآن و روایات به تبیین و تفسیر امتحان و ابتلائات الهی پرداخته می‌شود که اگر این امتحانات را به طور صحیح و کامل تفسیر شود روشن می‌شود که این ابتلائات فواید بسیاری برای انسان به ارمغان می‌آورد. و انسان نباید از این امتحانات واهمه داشته باشد بلکه با انجام راهکارهای مناسب در برابر ناملازمات می‌تواند از آثار و فواید امتحانات الهی بهرمند شود. و در واقع بینش انسان از ناملازمات زندگی بستگی به تبیین و تفسیر از آن حادثه و اتفاق دارد اگر به آن به دید امتحان الهی و پله‌ی برای ترقی در امور معنوی نگاه شود هم راحت تر سختی‌ها را تحمل کرده و هم از آن برای رسیدن به مراتب عالی کمال و انسانیت بهره ببریم ولی اگر تبیین صحیحی از این اتفاقات نشود زندگی دنیا و آخرت فرد را تحت تأثیر قرار خواهد داد. از این رو این تحقیق که به

شیوه توصیفی نگاشته شده است در پی پاسخ به این پرسش است که تبیین سنت امتحان وابتلا در بیانات مقام معظم رهبری چگونه است؟

سوالات فرعی این تحقیق عبارتند از اسباب امتحان الهی چیست؟ آثار تربیتی ابتلائات بر انسان چیست؟ عوامل پیروزی انسان در بلایا چیست؟

تاکنون تحقیقاتی در این زمینه نگاشته شده است از جمله: ۱. سید جعفر موسوی نسب کتابی با نام دام «عاشقی آزمایش و امتحان انسان در قرآن» به چاپ رسانده است. این کتاب در یک مقدمه و پنج فصل تدوین شده وی ابتدا به تبیین مفهوم ابتلاء و امتحان و سپس به بررسی فلسفه آن پرداخته است و در فصلهای اخیر به توضیح رابطه ابتلاء با دین و رحمت الهی می‌پردازد.

۲. اکبر صالحی مقاله ای با عنوان «فلسفه آزمایش و ابتلاء در قرآن و روایات و نقش سازندگی آن در تربیت انسان نگاشته است که به بررسی تاثیر ابتلاء و امتحان الهی در تربیت انسان پرداخته است. ۳. عبدالعلی پاکزاد مقاله ای با عنوان «ابتلاء و آزمایش در قرآن» نگاشته است که در آن به این نکته می‌پردازد که فلسفه آزمایش الهی به تکامل رسیدن انسان رحمت الهی و برگشت انسان به سوی خداست سپس به دو نوع عکس العمل انسان یعنی سپاسگزاری و کفران نسبت به آزمایش الهی اشاره می‌کند.

تمامی این تحقیقات ارزنده هستند ولی در این تحقیق به طور منسجم و مفصل به مباحث پیرامون معنای ابتلا و امتحان در سخنان مقام معظم رهبری پرداخته می‌شود.

۱- مفهوم شناسی

در هر پژوهشی شناخت مفاهیم و واژگان کلیدی آن بر فهم دقیق آن تأثیرگذار است. از این رو در ابتدا به معنای لغوی و اصطلاحی واژگان می‌پردازیم.

۱-۱- ابتلا

کلمه ی ابتلاء مصدر ثلاثی مزید است، از باب افتعال، از ریشه ی بلاء. ^۱ ابن اثیر این واژه را به معنای تصفیه و خالص کردن بیان کرده است.^۲ و به معنای کهنه شدن می‌داند. به غم و اندوه از آن سبب بلاء گویند که بدن را کهنه و فرسوده می‌کند.^۳

۱. موسوی نسب، ص ۱۵.

۲. حافظ ابن اکثیر، اسماعیل ابن عمر، ۱۳۸۴.

۳. قرشی، ص ۲۲۹.

ابتلاء: عبارت است از قرار گرفتن انسان در مقابل رویدادهایی که می تواند یکی از دو راه نیک و بد را در آن رویداد انتخاب کند و به وسیله ی آن رفتار و حالت باطنی شخصی معین می شود.^۱

۱-۲- امتحان

این واژه از ریشه ی (م - ح - ن) به معنای تازیانه زدن و گداختن گرفته شده وقتی طلا را در آتش قرار بدهند تا آزمایش شده و خالص شود. و به معنای خبره بودن می داند.^۲ و به معنای دقت و تدبیر در گفتار آمده است.^۳

امتحان در اصطلاح عبارت است از عملی که باعث ظهور و آشکار شدن حقیقت اشیاء شده و مراتب کمال، لیاقت و استعداد اشخاص به وسیله ی آن مشخص می شود.^۴

علی اکبر قرشی این واژه را در اصطلاح به معنای سنجیدن ارزش یک فرد و یا پیاده شدن افکار و عقاید شخص در میدان عمل می داند.^۵

۲- اسباب و ابزار ابتلاء

خداوند برای اعمال ابتلاء الهی چه ابزارهایی را بکار می گیرد. در یک تقسیم بندی کلی میتوان ابتلاء را به دو گونه تقسیم کرد؛ یا خیر و نیکی است و یا شر و بدی؛ «وَّ بَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ»^۶؛ «ما آنها را با وسائل گوناگون ، نیکیها و بدیها آزمودیم.» در آیاتی دیگر خداوند می فرماید؛ «وَّ نَبْلُوْكُمْ بِالْشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً»^۷، «و شما را به خیر و شر می آزماییم» در قرآن و سنت از وسایل و ابزار مختلفی به منظور ابتلاء انسان نام برده شده که در این جا به اهم آنها اشاره خواهد شد:

۲-۱- مسئولیتها و مقامات

خداوند در آیات قرآن مقامات و برتریهای اجتماعی را یکی از موارد آزمایش الهی می داند؛ «وَّ رَفَعَ

۱. امین، ص ۲۷۹.

۲. مصطفوی، ص ۱۰۳.

۳. راغب اصفهانی، مفردات راغب، ص ۳۱۰.

۴. ثقفی تهرانی، ۱۳۷۶، ص ۱۹۸.

۵. قرشی، ۱۳۷۹، ص ۲۳۹.

۶ اعراف: ۱۶۸

۷ اعراف/ ۱۶۸

بَعْضُكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُكُمْ^۱؛ و عده ای نسبت به گروهی دیگر بالارفتند. برای این که در آنچه به شما داده شده امتحان شوید.

مقام معظم رهبری می‌فرمایند «یک روزی بود... که مردم مؤمن و صاحبان فکر دینی و اسلامی کمترین حرکت اجرائی را در کشور در اختیار نداشتند، نمیتوانستند کار انجام بدهند، کار دست طواغیت و تبعه‌ی طواغیت بود؛ یک روزی این جور بود؛ خدای متعال آنها را از این مسندها بیرون انداخت، شما را گذاشت جای آنها. حضرت موسی به بنی‌اسرائیل فرمود: «قَالُوا أَوَذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا ۚ قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ»^۲ گفتند: «پیش از آنکه به سوی ما بیایی آزار دیدیم، (هم اکنون) پس از آمدنت نیز آزار می‌بینیم! (کی این آزارها سر خواهد آمد؟)» گفت: «امید است پروردگارتان دشمن شما را هلاک کند، و شما را در زمین جانشین (آنها) سازد، و بنگرد چگونه عمل می‌کنید!» خدای متعال من و شما را گذاشته، باید امتحان پس بدهیم. چه جوری عمل میکنیم؟ آنها بد عمل کردند؛ ما چه جوری عمل خواهیم کرد؟»^۳

مسئولیت پذیری یک الزام و تعهد درونی از سوی فرد برای انجام مطلوب همه‌ی فعالیت‌هایی است که بر عهده‌ی او گذاشته شده است؛ فردی که مسئولیت کاری را بر عهده می‌گیرد، توافق می‌نماید که یک سری فعالیت‌ها را به انجام رساند یا بر انجام این کارها از سوی دیگران نظارت داشته باشد.

هر فردی در برابر جامعه‌ی خود مسئول است. این مسئولیت، عام است؛ یعنی هم شامل زن‌ها می‌شود و هم شامل مردها. پاره‌ای از مسئولیت‌های زنان به حجاب آنان بستگی دارد. زن اگر حجاب داشته باشد، بار این گونه مسئولیت‌ها را بر دوش می‌گیرد و شخصیت و عظمت او بالا می‌رود، اما اگر جامعه‌ی مقدس حجاب را از تن بدرد، از عهده‌ی انجام این گونه مسئولیت‌ها برنمی‌آید.

دین از انسان‌ها می‌خواهد که مسئولیت‌پذیر باشند و در برابر کنش‌های اجتماعی واکنش‌های مناسب از خود نشان دهند. این مسئولیت‌پذیری هم برای خود شخص است که مراقب خویش باشد تا دچار حربه‌ی شیطان نگردد و هم برای اوست تا وابستگان به خود را از عذاب جهنم برهاند، چنان که در آموزه‌های دینی آمده که در محیط خانواده، زن مراقب اوضاع خانه باشد و مرد مراقب اوضاع خانواده، و به مرد امر شده که برای رهایی خود و خاندانش از آتش جهنم بکوشد

۱ انعام ۱۶۵

۲ اعراف ۱۲۹

۳ ۱۵/۰۱/۱۴۰۲ بیانات در دیدار مسئولان نظام

بیانات در دیدار مسئولان نظام

به انسان چنان قوتی میبخشد که بتواند به وسیله امتحانات الهی از مسیر صحیح منحرف نشود و تحمل سختی ها و گرفتاریها بر او آسان شود. بعضی از آیات به این راهکار تصریح دارد. خداوند به هنگامی که حضرت نوح (ع) تحت شدیدترین فشارها از سوی قومش مأمور به ساختن کشتی شد به او فرمود: «وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا»^۱ در برابر ما اقدام به ساختن کشتی کن! جمله (بأعيننا؛ در برابر دیدگاه علم ما چنان قوت قلبی به نوح (ع) بخشید که فشار استهزای دشمنان، کمترین خللی در اراده نیرومند او ایجاد نکرد^۲

مکارم شیرازی در جای دیگر بیان می نماید؛ تعبیر (بأعيننا) اشاره به این است که تلاش و کوشش تو در این راه در حضور ماست و تحت پوشش حمایت ما بنابراین با فکر راحت و آسوده به راه خود ادامه ده و از هیچ چیز ترس و واهمه نداشته باش.^۳

در آزمایشات الهی هم انسان باید بداند که آزمایش در حضور خدا انجام می پذیرد. با این فکر و بینش انسان میتواند از عهده آزمایش خوب، برآید چرا که توجه به حضور خدا در زندگی به انسان آرامش می دهد.

مقام معظم رهبری می فرماید: «اگر ملتها بتوانند در اوج قدرت، خودشان را سالم نگه دارند، از امتحان سرافراز بیرون آمده اند. اما اگر جمعیتها و ملتها، آن وقت که زحمت از سرشان کم شد، خدا را فراموش کردند، ناموفق و سرافکنده از امتحان بیرون آمده اند.»^۴

۴-۳- استمداد از نیروی ایمان و تقوا

عامل مهم دیگری در پیروزی در آزمایشات الهی استمداد از نیروی ایمان و الطاف الهی است که از بعضی از آیات کریمه استفاده می شود. خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»^۵؛ اگر اهل قریه ها ایمان بیاورند و تقوای الهی را پیشه سازند، ما برکات آسمانها و زمین را برای آن ها می گشاییم.

از این رو در پیروزی از آزمایش الهی وجود تقوا در امتحان شونده ضروری میباشد. چه آن که اگر تقوا و خویشتن داری باشد انسان در برابر آزمایش الهی خودش را حفظ میکند و شکست نمی خورد.

۱ هود: ۳۷

۲ (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴)

۳ (همان)

۴ ۲۹/۱۱/۱۳۷۲

۵ اعراف: ۹۶

فرمود: «لَتُبْلَوْنَ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيراً وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»^۱ و اگر استقامت کنید و تقوای الهی پیشه سازید شایسته تر است به بیان مکارم شیرازی؛ تقارن صبر و تقوی در آیه گویا اشاره به این است که بعضی افراد در عین استقامت و شکیبایی زبان به ناشکری و شکایت باز می‌کنند، ولی مؤمنان واقعی صبر و استقامت را همواره با تقوی می‌آمیزند و از این امور دورند.

مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «اگر انسان بتواند روح تقوا را، که عبارت است از مراقبت دائم نسبت به خود و توجه همیشگی در اعمال و حتی افکار خود به وجود آورد، در امتحانات الهی، سالم میماند.»^۲

۱ آل عمران؛ ۱۸۶

۲ ۲۹/۱۱/۱۳۷۲

نتیجه گیری

ابتلاء و آزمایش یک سنت الهی همسو با هدف خلقت انسان برای رشد و تعالی و اصلاح اوست. امتحان الهی بوته‌ی رشد فلسفه امتحانهای الهی کمال انسانهاست گرفتاری در نعمت یک گونه از گرفتاری است و گرفتاری در نعمت گونه‌ای دیگر انسان در دنیا نیامده که از کنار نعمتها و از کنار بلاها و گرفتاریها بگذرد، بلکه آمده تا در دریای نعمت ها و در دریای گرفتاریها رود و از آن سالم بیرون بیاید. اگر کسی در عمرش اساساً خودش را در بلایا و مصائب و سختی ها قرار ندهد و همیشه از آن کنار بگذرد هرگز رشد نخواهد یافت. اگر کسی هم اساساً دستش به نعمت نرسد کمالی که در این دنیا باید به دست آورد پیدا نخواهد کرد. کمال انسان به این است که در دنیا هم با نعمت ها و هم با شدت ها هر چه بیشتر درگیر شود و از این درگیری آزاد بیرون بیاید. در این تحقیق به مطالبی اشاره شد از جمله اسباب امتحان که مال دنیا، قدرت، نعمتها و خوشی ها، گرفتاریها، جهاد و تکالیف دینی می‌باشد. آثار تربیتی ابتلاء: شکوفایی فضایل اخلاقی، صعود به مقامات بالای معنوی، از بین رفتن بی‌تابی، گذر از نفس و رجوع به خدا و تقویت روحیه آزادگی. عوامل پیروزی در مقابل آزمایشات و امتحانات الهی صبر، توجه به حضور خدا و استمداد از نیروی ایمان و تقوا می‌باشد.

فهرست منابع

- * قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی
- * نهج البلاغه، ترجمه دشتی، قم، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین.
۱. ابن بابویه، محمد بن علی، الامالی، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲
 ۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، تحقیق جمال الدین میردامادی، چ ۱، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۴ق
 ۳. بیگلری، ابتلاء از دیدگاه قرآن و سنت، چاپ اول، تهران، انتشارات رمز، ۱۳۸۰ش.
 ۴. ثقفی تهرانی، میرزا محمد، روان جاوید در تفسیر قرآن مجید، برهان، بی جا، ۱۳۷۶.
 ۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داوودی، چ ۱، بیروت: دارالقلم، ۱۴۱۲ ق
 ۶. طباطبایی، محمدحسین، تفسیرالمیزان، قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی، چاپ پنجم، ۱۳۷۸
 ۷. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چ دوم، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۲
 ۸. طوسی محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، تحقیق احمد حبیب قصیر العاملی، ۱۴۰۹ ق
 ۹. فیض کاشانی، ملا محسن، الوافی، چ ۱، اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین
 ۱۰. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران مرکز فرهنگی درسهای از قرآن یازدهم: ۱۳۸۳
 ۱۱. قرشی، علی اکبر قاموس قرآن، چ ۶، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ش
 ۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب اصول کافی، دفتر نشر اهل بیت، قم (۱۴۱۳ق)
 ۱۳. مجلسی، محمد باقر بن محمد، تقی بحار الأنوار بیروت: دار احیاء التراث العربی، اول: ۱۴۰۴ ق
 ۱۴. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸ش.
 ۱۵. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران، انتشارات صدرا، تهران، چاپ بیست و دوم، ۱۳۸۰
 ۱۶. -----، آشنایی با قرآن، تهران، انتشارات صدرا، تهران، ۱۳۷۶ش
 ۱۷. -----، عدل الهی تهران، انتشارات صدرا، تهران، ۱۳۷۷ش.

۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۷۴ ش
۱۹. موسوی، سید عباس، شرح نهج البلاغه، بیروت، دار الرسول الاکرم (صلی الله علیه وآله)، ۱۳۷۷ ش.